

PAULIUS KUKIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

SUBJEKTO SAMPRATA JOHANNO GOTTLIEBO FICHTE'ĖS „PAŽINIMO MOKSLE“: KRITINĖ ANALIZĖ

The Conception of the Subject in Fichte's
'Science of Knowledge': A Critical Analysis

SUMMARY

In this article we delineate the concept of subjectivity in Fichte's *Science of Knowledge*. In our critical analysis we distinguish three levels of the dynamic concept of subjectivity and focus on problems which refer to the fundamental determination of the absolute subject. Fichte develops his conception of absolute subjectivity from Kant's conception of the autonomous subject in the practical part of his critical transcendental philosophy. Absolute subjectivity is not reflected, but simply posited as an absolute thesis. Nonetheless, we claim that the structure of absolute subjectivity becomes unintelligible unless we maintain the principles of heteronomy and reflectivity. Following different ways of interpreting the conception of the absolutely autonomous subject, we conclude that the act of absolute positing cannot be proved through or reflected in theoretical investigation. Hence, there is a demand for a "thetic judgment" by which subject posits itself absolutely.

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje nužymime Fichte'ės *Pažinimo moksle* plėtojamą subjektyvumo sampratą. Kritinės analizės pagrindu išskiriame tris dinamiškos subjekto sampratos lygmenis, tačiau labiausiai mums rūpi problemos, nurodančios į fundamentalią absoliutaus subjekto apibrėžtį. Savąją absoliutaus subjekto sampratą Fichte plėtoja atsižvelgdamas į Kanto autonomiško subjekto koncepciją, randamą praktinėje jo kritinės transcendentalinės filosofijos dalyje. Absoliutus subjektas nėra reflektuojamas, jis paprasčiausiai postuluojamas kaip absoliuti tezė. Tačiau mes teigiame, kad atsisakius heteronomijos ir reflektyvumo principų absoliutaus subjektyvumo, struktūra tampa nesuvokiama. Remdamiesi skirtingomis autonomiško subjekto koncepcijos interpretacijomis darome išvadą, kad absoliutaus postulavimo aktas teorinės filosofijos pagrindu įrodytas būti negali. Būtent dėl to kyla poreikis kalbėti apie „tetinį sprendinį“, kuriuo subjektas postuluoja save absoliučiai.

RAKTAŽODŽIAI: Fichte, subjekto samprata, vokiečių klasikinė filosofija, postulavimas, refleksija, autonomija.

KEY WORDS: Fichte, conception of subjectivity, classical German philosophy, positing, reflection, autonomy.

IVADAS

Johanno Gottliebo Fichte'ės *Pažinimo mokslas* (*Wissenschaftslehre*, 1794) – tai pirmasis sistemingas, be jokių išlygų klasikiniam vokiečių idealizmui priskirtinas filosofinis traktatas. Juk nei Friedrichas Henrichas Jacobis, nei Karlas Leonhardas Reinholdas, nei Gottlobas Ernstas Schulze, nei Salomonas Maimonas sistemingos formos savo filosofiniams tyrimams nesuteikė. Be to, privalome neužmiršti, kad *Grynojo proto kritika* (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781) tebuvo bandymas performuluoti pačią metafizikos mokslo struktūrą. Taigi Immanuelis Kantas pirmuoju sistemingai rašiusiu klasikinio vokiečių idealizmo filosofu gali būti pavadintas tik su tam tikromis išlygomis. Viena vertus, jis atvėrė naują požiūrį į filosofinių problemų formulavimą. Kita vertus, jis nekėlė sau konkrečių esminių tikslų ir naujų problemų, kurių pagrindu savąsias sistemas kūrė visi vėlesni šios tradicijos atstovai. Aptariama dviprasmybė ypatinagai išryškėja gretinant Karaliaučiaus mąstytojo sisteminę mąstymą su pagrindiniais Fichte'ės *Pažinimo mokslo* principais.

Fichte buvo pirmasis, kuris subjektą visiškai eksplicitiškai ir besąlygiškai paskelbė aukščiausiuoju filosofinio tyrimo principu ir objektu¹. O Kanto transcendentalinis idealizmas nenuginčijamai ir iš esmės remiasi savita, naujai suformuluota subjekto samprata, tačiau pastaroji nėra eksplicitiškai pristatoma ar grindžiama. Moderniūs idealistinės subjekto sampratos plėtotei Fichte skiria ilgą ir brandžiausiu laikytiną savo filosofinių tyrimų periodą. Šio periodo rezultatas – keletas skirtingų *Pažinimo mokslo* redakcijų ir leidimų². Nors ankstyviausieji ir patys

vėlyviausieji *Pažinimo mokslo* leidimai kai kuriomis pamatinėmis idėjomis skiriasi iš esmės, mes nagrinėsime ankstyvąją, Peterio Heatho ir Johno Lachso parengtą ir į anglų kalbą išverstą 1794 m. šio veikalą versiją, papildytą kai kuriomis svarbiomis vėlesnėmis filosofo išvalgomis. Joje atsiskleidžia visi pamatiniai Fichte'ės sumanytos doktrinos principai.

Nemaža dalis šių principų atveria platų Fichte'ę veikusių idėjų įtakų susikirtimo lauką. Iš Reinholdo perimta pirmojo fundamentalaus filosofijos principo doktrina. Atliepiant Jacobio (Kanto kritinės sistemos atžvilgiu) išsakytus prieštaravimus, *Pažinimo moksle* plėtojamas monistinis transcendentalinis egoizmas. Fichte'ės aprašomas subjektas daugeliu atžvilgių rutuliotas pagal imantinę subjektyvybės principo išraišką, regimą *Praktinio proto kritikoje* (*Kritik der praktischen Vernunft*, 1788), taip pat pagal intelektualinės intuicijos principą, kurio Kantas išsižadėjo dar *Grynojo proto kritikoje*. Tačiau nėra taip, kad mūsų tyrimo objektu būtų tik brandžią Fichte'ės filosofiją formavusių idėjų įtakų laukas. Labiausiai mums rūpi šioje filosofijoje ryškėjanti savita subjekto samprata.

Pirmiausia Fichte'ės *Pažinimo moksle* numatoma subjekto samprata yra veikiau ne sintetinė, o „tetinė“. Atrodo, kad šis subjektas nelabai ką turi sintezuoti, mat Fichte atsisako *Grynojo proto kritikoje* išplėtotos dvejopos pažinimo šaltinių kilmės teorijos. Fichte'ės postuluojamą subjekto esmę laikytina, kaip sako pats filosofas, ne sintezė, o „absoliuti tezė“. Vadinasi, subjektas yra „įkūnytas“ absoliutus savaveiksmiškumas. Atrodo,

kad tai visą filosofinę sistemą turėtų nuvesti metodologinio ir ontologinio monizmo keliu. Tačiau Fichte yra priverstas postuliuoti tam tikrą objekto sampratos koreliatą, kuris skirtinguose analizės lygmenyse įvardijamas kaip paprasčiausia subjekto priešybė, kaip Ne-Aš (*Nicht-Ich*)³, arba kaip subjekto atžvilgiu veikiantis „postūmis“⁴ (*Anstoß*, angl. *Check*). Pastarasis *per definitionem* funkcionuoja kaip į begalybę nusidriekiančios absoliučios subjekto veiklos kliuvinys arba sulaikymas, kuris *nukreipia šią veiklą atgal į subjektą*, ir tuo pat metu specifiskai apibrėžtame episteminiame lygmenyje sudaro bent minimalią heteronomijos arba pačios subjekto apibrėžties sąlygos galimybę. Nors ir bandoma įrodinėti, kad objekto koreliatas paklūsta transcendentaliniam savaveiksmio subjekto

dėsniams, tačiau iš tiesų lieka neaišku, ar yra būtent taip, kaip bando įrodinėti *Pažinimo mokslo* autorius. Aplink šią dilemą sukasi visi pagrindiniai subjekto sampratą *Pažinimo moksle* liečiantys klausimai. Jei ši dilema neiškiltų, mūsų tyrimo situacija būtų gana paprasta. Pats Fichte pateikia daugybę duomenų apie jo veikale numatomą subjekto sampratą. Ir vis dėlto ją interpretuojant mums paliekami du pagrindiniai keliai: viena vertus, kartu su Manfredu Franku galėtume tvirtinti, kad Fichte neperžengia refleksijos principo numatomo subjekto modelio ir nerealizuoja savo monistinės sistemos⁵; kita vertus, galėtume teigti, kad Fichte peržengia refleksijos principą ir pirmą kartą filosofijos istorijoje aprašo be refleksijos principo apsieinančią subjekto sampratą.

PAGRINDINĖS SUBJEKTO SAMPRATOS YPATYBĖS IR JO SANDAROS LYGMENYS

Pažinimo mokslas – tai sistemingai sąvokomis perteikta visų įmanomų sąmoningos patirties etapų raida. Ši raida yra būtinų sąmonės vaizdinių arba prezentacijų (*Vorstellung*) sistema⁶. Ji pateikiama kaip vidinius savo prieštaravimus aukštesnio lygmens sintezėse įveikianti transcendentaliųjų-loginių (logiką Fichte supranta kaip apibrėžtims taisyklės nusakantį mokslą) kategorijų sklaidą. Minėtą procesą būtų tikslinga vadinti dialektika. Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad prieštaravimų šalinimas aukštesnio lygmens sintezėse yra būtent Fichte'ės *Pažinimo mokslui* būdinga konceptualinė operacija⁴, nors dažnai ji visiškai klaidingai priskiriama Georgo Wilhelmo Friedricho He-

gelio *Dvasios fenomenologijai* (*Phänomenologie des Geistes*, 1807) ir *Logikos mokslui* (*Wissenschaft der Logik*, 1816). Minėtoje sąmonės vaizdinių raidoje skleidžiasi pagrindinės subjekto sampratos ypatybės. Subjektas *Pažinimo moksle* suvokiamas ir kaip pagrindinė „transcendentalinio idealizmo sistemos“ prielaida, ir kaip save įtarpinanti visos sistemos raidos išdava.

Pirmasis, svarbiausias ir fundamentaliausias subjekto lygmuo yra absoliutaus subjekto lygmuo⁸. Šiame lygmenyje subjektas postuluoja (*Setzen*) save absoliučiai. Šio subjektyvybės lygmens negalima tapatinti su jokia konkrečia sąmone ar jos turiniu. Veikiau čia kalbama apie absoliutaus subjekto *idėją*, kuri

grindžia praktinį reikalavimą. Sąmonė reikalauja tokios savo apimties, kad ji gebėtų aprėpti visą realybę. Tad absoliutus subjektas postuluojamas kaip begalinis subjektas. Būtent dėl to anksčiau tvirtinome, kad šis begalinis subjektas yra ne sintetinis, o „tetinis“. Sintezė atsiranda tik sąmonės individuacijos lygmenyje. Tačiau čia mes dar negalime kalbėti apie jokią individuaciją. Fichte tvirtina: „*Tas, kurio būtis arba esmė glūdi tame, kad jis paprasčiausiai postuluoja save kaip egzistuojantįjį, yra Aš kaip absoliutus subjektas.*“⁹ Taigi grynoji subjekto veikla pasireiškia absoliučiu savęs paties postulavimu. Belieka pridurti, kad subjektas yra ne koks nors šios veiklos subjektas, kaip kad transcendentalinis minties subjektas ar praktinio grynojo proto taikymo subjektas, o pati veikla, nuolatinis ir nepertraukiamas *in actu*. Dar kartą atkreipiame dėmesį į tai, kad šis teiginys apie subjekto prigimtį pasako daug daugiau, nei gali pasirodyti iš pirmojo žvilgsnio. Paaiškėja, kad subjektas nusakomas savuoju dinamiškumu, veiksmingumu (*Tätigkeit*). Tuomet jis privalo būti suvokiamas ne kaip substancija, ne kaip statiškas faktas (*Tatsache*), o kaip pats veikimas, veiksmas (*Täthandlung*). Sekant Kanto praktinės filosofijos pėdomis, per tokią subjekto sampratą visos kitos *Pažinimo mokslo* dalys yra subordinuojamos absoliučiam – tik šį kartą jau nebe praktiniam, o epistemologiniam – subjekto autonomijos, laisvės ir savaveiksmiškumo reikalavimui.

Fichte tvirtina, kad tokia subjekto prigimtis išvelgiama per intelektualinės intuicijos gebėjimą. Apie šį gebėjimą Fichte kalba štai ką: „Šią iš filosofo rei-

kalaujama savivoką [...] aš vadinu *intelektualine intuicija*. Tai yra netarpiška sąmonė to, kad aš veikiu, ir [sąmonė to] ką aš nuveikiu: ji yra tai, dėl ko aš žinau kažką paprasčiausiai veikdamas. Mes negalime įrodyti sąvokomis, kad intelektualinės intuicijos galia egzistuoja, taip pat negalime išsiaiškinti iš sąvokų, kas gi ši galia galėtų būti. Kiekvienas privalo netarpiškai atrasti ją savyje, nes kitu atveju jis jos niekuomet nepažins.“¹⁰ Ir vis dėlto filosofo sąmonei ši intuicija arba netarpiška sąmonė gali pasirodyti tik fakto (o ne veiksmo arba „akto“) pavidalu. Pirmapradžio veiksmo pavidalu ši intuicija pasirodo tik pačiam absoliučiam subjektui ir tai įvyksta visiškai netarpiškai. Tad teorinė savimonė apie ją sužinoti gali vien „filosofinės refleksijos“ keliu. Akivaizdu, kad visus minėtus sunkumus sukelia kraštutinai dinamiškas šios netarpiškos savimonės pobūdis. Intelektualinė intuicija yra ne būties, egzistencijos (*Sein*), bet veiklos (*Tätigkeit*) tikrovės išvalga. Fichte gretina tokią savivoką su *Grynojo proto kritikoje* figūravusia grynąja apercepcija ir priduria, kad intelektualinės intuicijos mes negalime rasti nei juslinės pagavos, nei sąvokų lygmenyje. Veikiau ji yra tai, ką Dieteris Henrichas vadina joku būdu neišvengiama ir bet kokiame sąmonės akte numatoma netarpiška, pirmine subjekto savižina (*Selbstvertrautheit*)¹¹. Tvirtinama, kad jei nebūtų tokio dalyko kaip pirminė ir visiškai nesąlygiška subjekto tapatybė, tai apie jokią sąmonės turinį nebūtų įmanoma pasakyti, kad pastarasis yra būtent mano sąmonės turinys. Tačiau toks Fichte'ės požiūris susiduria su labai rimtomis conceptualinėmis problemomis. Taip yra dėl to, kad absoliutaus sub-

jekto postulavimas negali išvengti jei ne tame pačiame, tai bent jau kokiam nors kitame lygmenyje postuluojamo objekto ar jo koreliato lygiagretaus egzistavimo. Fichte tvirtina, kad „[...] be tokio išorėje lokalizuojamo pirminio judintojo jis (subjektas, – P. K.) niekuomet nebūtų veikęs, ir kadangi jo egzistavimas glūdi vien veikime, tai jis nebūtų netgi egzistavęs“¹². Minėta situacija priverčia kelti labai pagrįstą klausimą, ar iš viso įmanoma mąstyti esybę, Fichte'ės vadinamą absoliučiu subjektu. Jei į šį klausimą atsakytume neigiamai, turėtume teigti, kad refleksijos vaizdinys yra vienintelis sąmonės suvokimo modelis. Tačiau, pasak paties Fichte'ės, absoliučiajame subjekto lygmenyje apie refleksiją kalbėti dar nedera.

Antrasis mūsų nagrinėjamo filosofo išskiriamas subjekto lygmuo yra praktinis. Dar kartą pabrėžiame, kad *Pažinimo moksle* praktinė subjekto veikla įgyja epistemologinę potekstę. Apie praktinį subjekto lygmenį pats Fichte sako, kad jis yra „...ne absoliutus, kadangi jis išėina iš savęs per tendenciją reflektuoti; tačiau taip pat dar ir ne teorinis, kadangi jo refleksija nėra pagrįsta niekuo, išskyrus iš paties Aš kylančią idėją, [...] tad nesama jokios tikros refleksijos“¹³. Tikra refleksija būtų tokia, kurioje būtų įmanoma lokalizuoti kokį nors objekto koreliatą. Pastarasis galutinėse Fichte'ės analizėse įgauna subjekto patiriamo postūmio (*Anstoß*) pavidalą. O praktiniame subjekto lygmenyje esama dar tik tendencijos reflektuoti. Subjektas palieka absoliutų savo būvį vardan to, kad „įsitikintų“, ar jo apimtis įtraukia į save visą realybę. Čia atsiranda to, kas turėtų būti (*was seyn soll*) tikrovė. Ši tikrovė va-

dinama tikrove to, kas yra *idealu* (*die Reihe des Idealen*).

Trečiasis ir paskutinis subjekto lygmuo yra teorinis. Jis pasiekiamas tuomet, kai paties subjekto į išorę nukreipta veikla (*Herausgehen*) apribojama objekto koreliato pavidalą turinčiu subjekto postūmiu (*Anstoß*). Tad verta įsidėmėti, kad vienu metu subjektą „skatinamai“ veikiantis ir jo praktinį polinkį į begalybę ribojantis postūmis pirmą kartą aptinkamas tik teoriniame subjekto lygmenyje. Fichte gana mįslingai pareiškia, kad praktiniame subjekto lygmenyje funkcionuojanti nevisavertė refleksijos užuomazga arba tendencija postūmio galimybės atžvilgiu yra paprasčiausiai abstrahuota (*von dem möglichen Anstosse völlig abstrahiert wird*). Tačiau darosi panašu, kad iš tiesų su postūmiu susiduriama tik teoriniame lygmenyje. Taip teigiame nurodydami Fichte'ės teiginį, kad tik teoriniame subjekto lygmenyje atsiranda tikrovė to, kas yra visiškai priešinga subjektui, arba tikrovė to, kas yra nebe idealu, o paprasčiausiai *realu* (*andere Reihe, die des Wirklichen, die noch durch etwas anderes bestimmt wird, als durch das blosse Ich*). Be to, pravartu atkreipti dėmesį į tai, kad postūmio samprata pirmą kartą pristatoma antrojoje, būtent teoriniam pažinimui skirtoje *Pažinimo mokslo* dalyje.

Tiesa, labai svarbų vaidmenį teorinėje subjekto konstitucijoje vis dar vaidina ir praktinis subjekto lygmuo. Jei teorinio subjekto veikla postūmiu būtų ribojama absoliučiai, adekvatus postūmio apibrėžimas taptų neįmanomas. Postūmis liktų riba subjektui, tačiau pats sau ir savyje jis prarastų bet kokio lygmens tikrovės statusą. Tokiu atveju postūmis būtų traktuojamas kaip paties subjekto susikuria-

ma epistemine pamėklė, neleidžianti kalbėti apie joki realų tikrovės registrą. Reikia pabrėžti, kad netgi *savimonės galimybė* kartu su tikrąja refleksija atsiranda vien teoriniame subjekto lygmenyje. Taip pat atsiranda ir praktinio gebėjimo *įsisąmoninimas*, kurio dar trūksta iki galo reflektuoti nesugebančiam praktiniam subjekto lygmeniui. Tad akivaizdu, kad nėra įmanoma lokalizuoti vieną iš trijų minėtų subjekto lygmenų ir tvirtinti, kad visumos analizėje derėtų apsiriboti vien tik juo. Šitai liudija dviprasmiškas subjekto santykis su tuo, kas yra realu.

Skirtingose *Pažinimo moksle* atliekamo transcendentalinio tyrimo vietose Fichte kalba apie subjektą ir kaip apie absoliutų realybės steigėją, ir kaip apie transcendentalinį agentą, kuris priklauso nuo to, kuo jo paties jau nebebūtų galima laikyti. Antai tvirtinama, kad „santykiyje su tuo, kas yra idealu, visi daiktai priklauso nuo Aš, tačiau savojo realumo atžvilgiu pats Aš taip pat yra priklausomas; taigi manajam Aš nėra nieko tikro, jei jis tuo pat metu nėra idealus...“; manasis Aš „...geba postuluoti save kaip ribojamą Ne-Aš, ir taip yra todėl, kad jis

nereflektuoja fakto, jog jis pats yra atsakingas už ribojančiojo Ne-Aš postulavimą; jis gali postuluoti save kaip ribojantį Ne-Aš, jei jis šį faktą geba reflektuoti“¹⁴. Galime nesunkiai pastebėti, kad subjektas priverstas nuolat kaitalioji savo apibrėžties modusus. Viename tikrovės registre jis tampa teoriniu subjektu, kurį riboja objektinis jo paties koreliatas, tačiau tuo pat metu praktinės savo konstitucijos lygmens pagrindu jam tampa įmanoma įžvalga, kad ne kas kitas, o būtent jis pats yra atsakingas už objekto koreliato realumo postulavimą.

Ir vis dėlto neįmanoma išsisukti nuo esminio klausimo, ar fundamentaliausiam savo konstitucijos lygmenyje subjektas kaip absoliutus transcendentalinis agentas yra priverčiamas paklusti refleksijos dėsningumams (šiuo atveju jis nebebūtų absoliutus), ar, priešingai, jis turi galimybę postuluoti save absoliučiai iki bet kokios įmanomos refleksijos užuomazgos (šiuo atveju įrodoma absoliučios subjekto sampratos galimybė). Nuo to, kaip išsprendžiame šią dilemą, priklauso galutinis subjekto sampratos apibrėžimas Fichte'ės *Pažinimo moksle*.

ABSOLIUTAUS SUBJEKTO LYGMENS AUTONOMIJOS PROBLEMA

Fichte'ės pateikiamoje absoliutaus subjekto lygmens sampratoje glūdi nemažai prieštaravimų. Šių prieštaravimų esmė slypi teiginyje, kad subjektas postuluoja (*Setzen*) save absoliučiai. Tai nurodo absoliutų subjekto savaveiksmiškumą arba besąlygišką jo autonomiją. Kitaip tariant, problema čia identiška tai, kurią „tapatybės filosofijos“ periodu nagrinėjo Schellingas, arba tai, kurią savo

trumpučiaame rankraštyje *Sprendimas ir būtis (Urteil und Sein, 1795)* – beje, atrodo, pats pirmasis – detalčiai artikuliuavo Friedrichas Hölderlinas. Problemos esmė atskleidžia paradoksai, kylantys tuomet, kai bandome postuluoti arba suvokti ką nors absoliutaus ir besąlygiško. Ar tai būtų absoliuti būtis (*Sein schlechthin*), ar absoliuti tapatybė (*absoluten Identität*), ar absoliutus subjektas, mes kalbame apie

begalinę apimtį, apie skirtumo ir sąlygotumo nebuvimą.

Problema akivaizdžiai išryškėja tuomet, kai suprantame, kad *pažinimas per definitionem sąlygoja ir tai, kas yra pažįstama, ir patį pažinimo agentą*. Tuomet išeitimimi galėtume laikyti ne įtarpinantį sąvokinį pažinimą, o intuityvųjį arba išvalga (*Anschaung*) remiamą netarpišką pažinimą. Matėme, kad Fichte teigia, jog absoliuti subjekto prigimtis pažįstama vien intelektualine intuicija. Tačiau net ir šiuo atžvilgiu Fichte nėra nuoseklus. Antai jei subjektas įgyja praktinį gebėjimą, jis jau nebėra absoliutus, nors tuo pat metu dar nėra ir vienareikšmiškai baigtinis. Praktiniame subjekto lygmenyje atsiranda tendencija reflektuoti, o tai reiškia, kad besąlygiškas subjekto pobūdis privalo būti atšauktas. Tačiau kaip įvyksta ši subjekto transformacija, kuo ji motyvuojama? Tokio prieštaravimo akivaizdoje pats Fichte teigia štai ką: „aš postuluoju save absoliučiai ir dėl to jis yra sau pakankamas bei uždaras bet kokiam poveikiui iš išorės. Bet jei jis yra Aš, tuo pat metu jis privalo postuluoti save kaip save-postulavusįjį (*aber es muss auch [...] sich setzen, als durch sich selbst gesetzt*); šiuo nauju, su pirmapradžiu postulavimu susijusiu veiksmu jis atveria save [...] poveikiui iš išorės; šiuo pakartotiniu postulavimu jis pripažįsta, kad netgi jame pačiame galbūt esama kažko, kas iš tiesų nėra postuliuota jo paties.“¹⁵

Tačiau jei subjekte nuo pat pradžių būtų kažkas, ko jis nėra postulavęs, tai nebebūtų įmanoma kalbėti apie tai, kad subjektas tam tikru momentu buvo ar vis dar tebėra absoliutus. Ir priešingai: jei subjektas būtų absoliutus, jei jis tam tikru momentu būtų gebėjęs postuluoti /

aprepti visą realybę, tai jis būtų pasmerktas likti absoliučiu epistemologiniu ir ontologiniu egoistu. Liktų visiškai neaišku, kodėl subjektas turėtų „nupulti“ į baigtinumą ir atsisakyti besąlygiško savo statuso. Vargu ar gali ką nors paaiškinti Fichte'ės tvirtinimai, kad subjektas paprasčiausiai stengiasi (*strebt*) palaikyti absoliučią savo būklę ir kad neva dėl to atsiranda lygybės būsenos pažeidimas arba skirtumas (*Ungleichheit*)¹⁶. Tai skatina mus nesiimti papildomos varos (*Trieb*), jausmo (*Gefühl*) ir ilgesio (*Sehnen*) sampratų analizės. Juk visų pirma neišspręstu laiktinas klausimas, ar pati absoliučios subjekto būklės sąvoka (arba „idėja“, kaip ją vadina pats Fichte) iš viso yra galima. Kad subjektas turėtų galimybę stengtis palaikyti absoliučią savo būklę, ši būklė turėtų būti pažeista iš anksto – priešingu atveju nėra sąlygų arba pagrindo realizuoti pačioms pastangoms ją palaikyti. Mat subjektas iš pat pradžių esti tam tikra apibrėžtis, kuri nusakoma vien tik santykiyje su objektiiniu savo koreliatu. Nors pakankamai akivaizdu, kad Fichte tai gerai suvokia, tačiau detalios transcendentalinės absoliutaus subjekto prigimties analizės jis paprasčiausiai nepateikia. Daugeliu atžvilgių apsiribojama teiginiais apie tai, kad absoliutus subjekto postulavimas – tai jokiū būdu neišvengiamas praktinės arba baigtinės sąmonės konstitucijos sandas. Panašu, kad šių prieštaravimų Fichte būtų išvengęs, jei praktinio postulato reikšmę teturinčio autonomijos principo nebūtų pavertęs svariū pažintinės subjekto galios aspektu.

Mūsų svarstymų kontekste kitokiomis spalvomis nušvinta ir liūdnei pagarsėjusi Fichte'ės filosofijoje tariamai do-

minuojančio epistemologinio arba ontologinio solipsizmo problema. Viena vertus, aptariamam Fichte'ės teoretizavimo tarpsniu galutine santykio su tikrove išraiška turėtų būti laikomas vien „tikėjimas“ (*An Realität überhaupt, sowohl die des Ich, als des Nicht-Ich, findet lediglich ein Glaube statt*)¹⁷. Juk bet kokio pobūdžio pažinimas galų gale liečia tik įtarpinančias prezentacijas arba vaizdinius (*Vorstellungen*). Šiuo atveju subjektas tėra įvairiais modusais pasireiškianti jo sąveika su pačiu savimi, nuolat besikartojantis epistemologinis „atkrytis“ į savo paties savimonės struktūras. Tokia pozicija pagrįstų teiginį, kad mūsų aptariamas Fichte'ės filosofijos tarpsnis pasižymi epistemologiniu solipsizmu.

Glaustai tariant, subjektas galų gale pažintų vien tik savo gebėjimą pažinti. Tačiau būtina atkreipti dėmesį, kad šis teiginys pasitvirtina tik teorinio subjekto lygmens refleksijoje. Juk akivaizdu, kad esama ir priešingų filosofo teiginių, sąlygiškai prilyginančių praktinę *Pažinimo mokslo* dalį metafizikai (*Wenn daher die Wissenschaftslehre doch eine Metaphysik, als vermeinte Wissenschaft der Dinge an sich, haben sollte, und eine solche von ihr gefordert würde, so müsste sie an ihren praktischen Theil verweisen*)¹⁸. Praktiniam subjekto veikmės lygmeniui pagrindą suteikianti absoliutaus subjekto autonomija yra drąsus (nors, pasak Fichte'ės, transcendentiniu netampantis, tad pačią tikrovę, o ne paprasčiausią valios nuostatą jos atžvilgiu konstituojantis) žingsnis, žengiamas metafizikos arba ontologijos link, – žingsnis link teiginių, kalbančių apie pačią tikrovės prigimtį. Tokia pozicija pagrįstų teiginį, kad mūsų aptariamas Fichte'ės

filosofijos periodas pasižymi ontologiniu solipsizmu. Praktinės subjekto autonomijos laiduojama veikla turėtų būti laikoma ne tikrovės pažinimo, o pačios tikrovės konstitucijos dalimi.

Tačiau mums atrodo, kad ši interpretacija užstringa refleksijos arba reprezentacijos principu paremtos sąmonės vaizdinio ribose. Kartu su prieštaravimais absoliutaus subjekto autonomijos (arba imanencijos) sampratoje griūva visi bandymai laikyti Fichte'ės filosofiją kokios nors pakraipos solipsizmu. Kitaip tariant, subjektas pačiame fundamentaliausiame savo apibrėžties lygmenyje yra priverstas sąveikauti su tiesiogine savo priešybe. Matėme, kad akivaizdžiausiu pavidalu tai vyksta teoriniame subjekto lygmenyje, kiek subtilesniu ir daugiau vietos interpretacijai paliekančiu pavidalu – praktiniame subjekto lygmenyje, o labiausiai neišvengiamai subjekto santykis su savąja priešybe pasireiškia itin skurdžiai eksplikuotame, tačiau pačiame svarbiausiame – būtent absoliučiajame subjekto lygmenyje. Čia objektiškumo išraiška jau nebegali būti redukuota į jokio pobūdžio subjekto sąveiką su pačiu savimi. Juk pakankamai aišku, kad refleksija įveliama jau *susidvejinusiame* absoliutaus savęs postulavimo akte. Tuo patvirtinama, kad subjektui solipsizmo būseną yra paprasčiausiai nepasiekiamo. Jei kartu su Fichte tariame, kad nėra tokio subjekto, kuris nepažįsta savęs *kaip* subjekto, tai kartu privalome tarti, kad ši savižina privalo įvelti heteronomiją, ji privalo „atitraukti“ subjektą nuo jo paties kaip absoliučios tapatybės arba visiškos lygybės sau pačiam. Dėl to *absoliutų savęs postulavimą keičia refleksija arba*

reprezentacija. Fichte'ės žodžiais tariant, subjektas priverčiamas pripažinti, kad „netgi jame pačiame galbūt esama kažko, kas iš tiesų nėra postuluota jo paties“. Panašu, kad Fichte'ės *Pažinimo mokslo* sistemoje nėra galutinio atsakymo į klausimą, kas gi gali būti šis „objektas subjekte“. Be abejo, galima būtų teigti, kad „objektas“ yra paprasčiausias Ne-Aš arba kad jis yra anksčiau mūsų minėtas subjekto postūmis. Ir vis dėlto panašu, kad galutinis Fichte'ės žodis šiuo klausimu yra kritine Kanto filosofijos dvasia sekantis pripažinimas, jog objektas iš idealios subjekto perspektyvos gali būti apibrėžtas vien tik negatyviai.

Mūsų išdėstytam požiūriui prieštarautų Henricho pateikta Fichte'ės subjektyvumo sampratos analizė. Šis įtakingas Fichte'ės filosofijos interpretatorius tvirtina, kad „...refleksija kaip santykis su savimi jau numato savižiną. Tad refleksijos požiūriu *pirminės* subjekto savižinos [...] interpretuoti mes negalime: šią savižiną numato kiekvienas bandymas pasakyti, kas yra refleksija. Tai reiškia, kad refleksija *negali* paaiškinti savimonės. Kiekviena savimonę aiškinanti teorija, kuri refleksiją laiko *svarbiausia* proto struktūra, neišvengiamai tampa cirkuliarine. Kadangi refleksija numato visuomet iš anksto realizuotą savižiną, esame priversti tarti, kad savęs išsąmoninimas įvyksta anksčiau už refleksijos aktus.“¹⁹ Tuo norima pasakyti, kad refleksijoje subjektas nuolat iš anksto geba atskirti save nuo to, kas jis nėra. Vadinasi, subjektas dar prieš reflektuodamas turėtų būti save iš anksto pažinęs: subjektas nuolat iš anksto jau žino, kad jis yra subjektas. Matome, kad Henricho pateikiamas požiūris sava-

veiksmį subjekto postulavimą priešpriešina savimonės reflektyvumo principui ir pirmąjį vertina geriau už antrąjį. Mums pateikiami argumentai, įrodinėjantys pirmapradę nepriklausomo, savaveiksmio, absoliutaus arba tapataus subjekto postulavimo būtinybę.

Kita vertus, pats Henrichas pripažįsta, kad pirminės savižinos samprata pasižymi tokiu pat cirkuliarumu, kaip ir refleksijos principas. Juk „aš galiu pažinti kažką, kas iš tiesų yra Aš, tačiau paprasčiausiai dar nežinoti šio fakto, o tai patvirtintų, kad aš savęs vis dar nesu pažinęs“²⁰. Tai reiškia, kad turiu iš anksto žinoti, ką reiškia būti save pažinusiame, nes priešingu atveju pirminės savižinos koncepcija iš naujo kelia tuos pačius klausimus, į kuriuos ji privalėjo atsakyti. Be to, subjektas čia bemat *susidvejina* į savęs pažinimo *procesą* ir save patį kaip šio pažinimo proceso *rezultatą* (nors pats Fichte nepailsdamas tvirtina, kad šios sąvokos yra identiškos). Ši dviprasmiška situacija priverčia Henrichą pripažinti, kad kalbėti apie netarpišką arba absoliučią savižiną yra prieštaringa. Savižina privalo įtraukti į savo struktūrą supratimą arba žinias, kurios pagrįstų, kad tai, kas pažįstama, yra ne kas kita, o pats subjektas. Subjektas čia tampa tuo, kuo jis geba žinoti save esant. Tačiau tokiu atveju būtina klausti, ar ši pozicija negali būti traktuojama kaip itin akivaizdus refleksijos principo grąžinimas „pro užpakalines duris“. Pakankamai lengva išvelgti, kad subjekto savižinos aktas neišvengiamai susidvejina: subjektas privalo sutrikdyti savo tapatumo būklę tam, kad realizuotų pačią savižinos, arba į save nukreipto žinojimo *galimybės sąlygą*.

Tačiau pagal patį savo apibrėžimą subjekto postulavimas turėtų būti laikomas *nesąlygojama* arba absoliučia veikla. Priešingu atveju sakytume, kad subjektas ne postuluoja, o tik reflektuoja. Tad atsižvelgdami į tai, kad žinojimas neišvengiamai įvelia refleksijos principą mes tvirtiname, jog absoliutus savęs postulavimas negali turėti nieko bendro nei su analitinėmis, nei su sintetinėmis žiniomis. Atmetant dogmatinę filosofiją ir renkantis kritinio Fichte'ės idealizmo siūlomą metodologinį kelią, reikia postuluoti subjekto autonomijos būtinybę, tačiau tuo pat metu derėtų pripažinti, kad nuoseklus teorinis šios būtinybės pagrindimas nėra įmanomas.

Vadinasi, nors tai gali atrodyti paradoksalu, tačiau pastarasis apribojimas

atitinka būdą, kuriuo dar pačioje *Pažinimo mokslo* pradžioje nusakomas absoliutusias subjekto lygmuo. Kitaip tariant, mūsų kritinės analizės rezultatai ne prieštarauja, o vienareikšmiškai patvirtina tą subjekto sampratos formuluotę, kuria fundamentaliausiame savo lygmenyje remiasi visa ankstyvojo *Pažinimo mokslo* sistema. Fichte aiškiai suvokia, kad filosofinėje refleksijoje subjektas gali būti traktuojamas tik kaip faktas, tačiau jokiū būdu – ne kaip absoliutus arba savaveiksmis aktas. Būtent dėl to antroje *Pažinimo mokslo* pratarmėje jis atvirai pripažįsta, kad subjektas yra *absoliuti tezė*. Kaip aukščiausias, absoliutus, visiškai autonomiškas ir nesąlygojamas visos sistemos principas toks subjektas gali būti vien tik absoliučiai postuluojamas „tetiniu sprendiniu“.

IŠVADOS

Vadinasi, Fichte *Pažinimo moksle* išskiria tris skirtingus subjekto sampratos lygmenis – *absoliutuji, praktinį ir teorinį*. Pamatinė ir visus kitus lygmenis grindžianti subjekto sampratos išraiška pasireiškia absoliučiajame subjekto lygmenyje. Būtent jame, kaip rodo atlikta analizė, subjektas *ne statiškai reflektuoja, o paprasčiausiai postuluoja save absoliučiai*. Čia pabrėžiamas subjekto savaveiksmiškumas, autonomija, nesąlygojamas pirmapradiškumas ir pastangos aprėpti visą tikrovę – eliminuoti viską, kas negali būti priskiriama absoliučios subjektyvybės postuluojamam tikrovės horizontui.

Iš čia kyla kita principinė išvada, kad absoliutaus subjekto lygmens koncepcija lydintys prieštaravimai išryškėja tuomet, kai pabandome į šią sampratą pažvelgti

teorinio arba *reflektatyvaus* filosofinio tyrimo perspektyvoje. Pastebime, kad savųjų galimybės sąlygų atžvilgiu absoliutusias subjektyvumas privalo numatyti išankstinę heteronomijos arba refleksijos principo galimybę. Atmetus šias sąlygas, subjektyvumas paprasčiausiai negali būti apibrėžiamas arba suvokiamas, tačiau minėtas sąlygas priėmus, iš autonomiško subjekto tampa heteronominiu, sąlygotu ir dėl to praranda absoliutų savo statusą. Akivaizdu, kad Fichte šį prieštaravimą išvengia. Būtent dėl to jis kalba apie teorinės filosofijos ribas ir apie praktinio pobūdžio filosofinių principų pasirinkimą, priklausantį tik nuo netarpiškos filosofuojančio asmens intuicijos arba įžvalgos. Absoliutų subjektyvumo lygmenį Fichte apibrėžia kaip absoliučią

težę. Pastaroji išreiškia absoliučiai identišką sprendinį, kurio pagrindu subjektas postuluoja save absoliučiai. Taigi teoriniai prieštaravimai fundamentaliausiam

subjektyvumo išraiškos lygmenyje tarsi pagrindžia poreikį nusakyti absoliutaus subjektyvumo lygmenį besąlygiška jo postulavimo būtinybe.

Literatūra

- ¹ Dale E. Snow, *Schelling and the End of Idealism*. Albany: SUNY Press, 1996, p. 40.
- ² Apie skirtingus *Pažinimo mokslo* leidimus ir esminius reikšmingiausių šio veikalo idėjų pokyčius žr. Dieter Henrich, *Between Kant and Hegel: Lectures On German Idealism*. Cambridge: Harvard University Press, 2003, p. 206–207, 237–240.
- ³ Palyginti ir sutikrinti visas to reikalingas Fichte'ės vartojamas sąvokas naudojamas šis leidimas originalo kalba: Johann Gottlieb Fichte, *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, von Platon bis Nietzsche, CD-ROM, ausgewählt und eingeleitet von Frank-Peter Hansen. Berlin: Directmedia, 1998.
- ⁴ Apie sudėtingą šios sąvokos semantiką žr. Daniel Breazeale, Check or Checkmate? On the Finitude of the Fichtean Self, *The Modern Subject: Conceptions of the Self in Classical German Philosophy*. Karl Ameriks and Dieter Sturma (sud.). Albany: SUNY Press, 1995, p. 88.
- ⁵ Manfred Frank, Fragments of a History of the Theory of Self-Consciousness from Kant to Kierkegaard, *Critical Horizons: A Journal of Philosophy and Social Theory*, 2004, Vol. 5, No. 1, p. 81–82.
- ⁶ Johann Gottlieb Fichte, *The Science of Knowledge*. Iš vokiečių k. vertė Peter Heath ir John Lachs. New York: CUP, 1982, p. 26.
- ⁷ Ten pat, p. 111–113.
- ⁸ Ten pat, p. 244.
- ⁹ Ten pat, p. 98.
- ¹⁰ Ten pat, p. 38.
- ¹¹ Dieter Henrich, *Between Kant and Hegel: Lectures On German Idealism*, p. 242.
- ¹² Johann Gottlieb Fichte, *The Science of Knowledge*, p. 246.
- ¹³ Johann Gottlieb Fichte, *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, S. 33.271.
- ¹⁴ Johann Gottlieb Fichte, *The Science of Knowledge*, p. 247.
- ¹⁵ Ten pat, p. 243.
- ¹⁶ Ten pat, p. 233.
- ¹⁷ Johann Gottlieb Fichte, *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, S. 33.309.
- ¹⁸ Ten pat, S. 33.283.
- ¹⁹ Dieter Henrich, *Between Kant and Hegel: Lectures On German Idealism*, p. 242.
- ²⁰ Ten pat, p. 256.